

Limnearkeologi – marinarkeologi?

Av Anders Lagheim

Ett nytt forskningsfält

Sedan marinarkeologin etablerades i Sverige som egen forskningsgren, huvudsakligen då Vasa bärgades och undersöktes under 1960-talet och framåt, så har en stor del av forskningsintresset legat hos de stora skeppen från historisk tid, framför allt från 1500-talet och senare. Under 1980-talet och framåt har en del av intresset ändrats till att omfatta även mindre fartyg, lämningar efter hamnar samt i ökande grad även förhistoriska lämningar (Lagheim 1995a:9; figur 1). Marinarkeologin i Sverige uppvisar idag en stor mångfald vad det gäller forskningsinriktningar och även vad det gäller utövare. I en tidning som denna exem-

pelvis, finns både amatörarkeologer och professionella, dykare såväl som historieintresserade och hembygdsforskare representerade bland både författare och läsare.

I de senaste numren av *Marinarkeologisk tidskrift* behandlar tre av fem artiklar fornlämningar vid hav och kust (1/2001), respektive sex av nio artiklar (3–4/2000). Övriga artiklar rör huvudsakligen lämningar i inlandet. Även om *Marinarkeologisk tidskrift* är en ganska liten tidskrift så anser jag att den med dess spridning runt hela landet, och som jag tidigare nämnt, med en mångfald vad det gäller skribenter och läsare, är representativ för marinarkeologin i Sverige.

Foto: Anders Lagheim

Figur 1. Gamla hamnen i Hargshamn – en "traditionell" marinarkeologisk miljö.

Figur 2. Dannemorasjön – ett exempel på en marinarkeologisk miljö i inlandet.

I ovanstående förhållanden rörande de undersökta och beskrivna marinarkeologiska miljöerna anser jag att fornlämningar och kulturhistoriska miljöer med anknytning till vatten i inlandet är underrepresenterade. I de fall man beskriver insjöar som miljöer med vattenanknutna fornlämningar så begränsar man sig ofta till de stora vattnen, de stora sjöarna. Jag upplever att det till stor del saknas förståelse för och kunskap om en viktig del av vårt marinarkeologiska kulturarv – något som jag skulle vilja benämna de marinarkeologiska miljöerna i inlandet (figur 2).

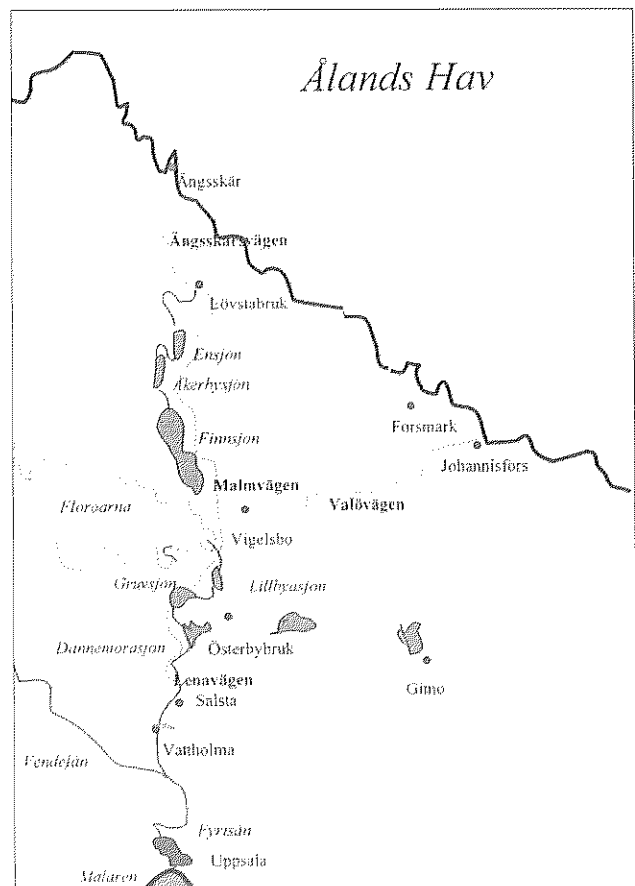
Kulturhistoriska miljöer – marinarkeologiska miljöer

Sedan 1995 bedriver jag forskning rörande transportsystem för järnprodukter i inlandet. Undersökningsområdet som jag valt utgörs av Upplands inre och norra delar, med de stora bruken Lövestabruk, Österbybruk, Gimo med flera. Tidsperspektivet bestämdes till 1500–1900 (Lagheim 1995:4). En arbetshypotes i inledningsskedet av denna forskning var att vattenvägarna var de dominerande vid transporter i inlandet, likväl som vid transporter längs kusten. Sedan 1997 har jag företagit fältstudier i området. Under förra året inledde jag även studier runt ett mindre bruk i området – Bennebois bruk (Lagheim 1997, Lagheim 2000).

Denna forskning har framför allt lett till att jag kunnat sammanställa en karta över hur de stora transportlederna för järnmalm och järnprodukter har gått i Upplands inland (figur 3). Dessutom har det visat sig att en kombination av olika transportsätt har använts; med hästfora över land, över frusna vatten och myrar, med pråmsläp över vattendrag och i senare tider med järnväg. Man har över längre

avstånd försökt använda sig av vattenvägar, men de naturliga förutsättningarna har hela tiden varit vägledande vid val av transportsätt, ett förhållande som först bröts i och med järnvägens ankomst.

I min forskning har jag använt mig av flera olika vetenskaper för att få ut information om transportförhållandena i forna tider – framför allt historia, etnologi och kulturgeografi. Detta förhållningssätt till marinarkeologiskt fältarbete är inte på något sätt nytt. Redan 1976 betonade Carl Olof Cederlund vikten av att studera historiskt och etnologiskt källmaterial vid marinarkeologiska studier, framför allt historisk litteratur, vrakregister, äldre kartmaterial och muntlig tradition (Cederlund 1975). Att studera historiskt källmaterial som referens till arkeologiska fältstudier som behandlar lämningar från historisk tid är väl en självklarhet för de flesta. Men jag anser ändå detta viktigt att nämna, eftersom arkeologiska studier av transportsystem för järnprodukter i vårt land är i det närmaste obefintliga frånsett mina egna, och ett fåtal andra arbeten på ungefär samma nivå. Hjälpvetenskaperna har här en helt annan roll än när det rör arkeologiska studier av andra marina lämningar, såsom de jag nämnde inledningsvis.

Figur 3. Karta över transportsystem för järnprodukter i norra Uppland, baserad på fältstudier utförda 1997. Lenavägen är uppkallad efter Lena socken.

Jag vill här särskilt framhålla kulturgeografins roll som hjälpvetenskap. Eftersom denna forskning i mycket handlar om att utläsa var i landskapet transporter skett – genom fältstudier och egna observationer – så handlar en stor del av arbetet om rent kulturgeografiskt fältarbete. I detta sammanhang blir det aktuellt att diskutera skillnaden mellan "vanlig" arkeologi och marinarkeologi – finns det någon skillnad i detta fall? Vad är skillnaden mellan kulturgeografi och arkeologi? Är det nödvändigt att skilja de olika disciplinerna åt?

Marinarkeologi eller limnearkeologi?

Det har under ett antal års tid förts en debatt kring begreppen marinarkeologi – som avser lämningar med marin anknytning, knutna till hav och kust – och limnearkeologi eller limnisk arkeologi, avseende lämningar i vattnen i inlandet, i åar, sjöar och andra vattendrag. Frågan har ställts om det är nödvändigt att distingera de två begreppen. I detta kan man lägga in de tvärvetenskapliga perspektiv jag redogjort för tidigare; inom marinarkeologin använder man sig av flera olika hjälpvetenskaper. Limnearkeologin kan man i detta sammanhang definiera som en gren inom marinarkeologin, snarare än en egen vetenskap. Många arkeologer och andra bryr sig inte heller om att skilja vetenskapsgrenarna åt.

Men det viktiga är att inse betydelsen av denna del inom marinarkeologin. Andra delar inom marinarkeologin har tidigare fått stor uppmärksamhet – detta nämnde jag tidigare. Vad det gäller lämningarna i inlandet så har dessa inte alls rönt samma intresse, särskilt inte massmedialt.

Vattnet i rollen som kommunikationsmedel under en tid som var mindre utvecklad i teknologiskt hänseende har diskuterats av olika kommunikationsteoretiker (Svensson 1988:8). Det var de små fartygen som band samman landet under 1600- och 1700-talen, snarare än det glesa och dåliga vägnätet. Dessa fartyg utgör dock inte en del av en levande tradition, och vi riskerar därför att glömma deras betydelse (Hult 1989:165). Det är ofta också mycket svårt att lokalisera lämningar efter transport över vatten i inlandet. Dessa faktorer – svårigheten att finna lämningarna och det ringa intresset – utgör tillsammans några av de problem som den limnearkeologin inom marinarkeologin har att hantera.

Framtiden

Jag har i denna artikel försökt redogöra för en del inom marinarkeologin som tidigare ägnats mycket liten uppmärksamhet – studiet av marinarkeologiska lämningar i inlandet. Eftersom en mycket stor del av vårt lands vatten utgörs av åar, älvar, sjöar och andra vattendrag, så anser jag att dessa inre vatten förtjänar större uppmärksamhet än vad som hittills varit fallet.

I min forskning har jag ägnat mig åt att studera lämningar efter transportsystem för järnprodukter. Men man kan även tänka sig andra typer av fornlämningar; specialisering på olika typer av farkoster som använts vid transporter på inre vatten, pålanläggningar, kajer etc. Möjligheterna till forskning är här mycket stora. Denna artikel är avsedd att väcka intresse och inspirera till forskning i de glömda delarna av vårt "Vattensverige".

Anders Lagheim är arkeolog och lärare och arbetar sedan 1995 med projektet "Järntransportvägar i Uppland".

Vid Marinarkeologiska sällskapets årsmöte i mars tilldelades han årets MAS-bidrag

Referenser

- Cederlund, C.O. 1976. Marinarkeologiskt handlingsprogram. Statens Sjöhistoriska museums Årsberättelse 1975/76. Stockholm
- Hult, J. m.fl. 1990. *Svensk teknikhistoria*. Värnamo
- Lagheim, A. 1995. *En studie av vattendrag för transport av järnmalm*. B-uppsats i arkeologi vid Stockholms universitet.
- Lagheim, A. 1995. *Järntransportvägar i Norduppland – en studie av arkeologiska lämningar med anknytning till transportvägar för järnprodukter i norra Uppland*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi vid Stockholms universitet.
- Lagheim, A. 1997. *Järntransportvägar i Norduppland – rapport från fält- och arkivstudierna 1997*. Stockholms universitet.
- Lagheim, A. 2000. *Järntransportvägar 2000. Rapport om forskningssituationen rörande arkeologiska lämningar för transportsystem för järnprodukter*. Stockholm.
- Svensson, J. 1988. *Kommunikationshistoria*. Lund.